

O'ZBEK TILIGA BOSHQA TILLARNING TA'SIRI VA SO'Z O'ZLASHTIRISH YO'LLARI

Kholikova Dilnoza Musurmon kizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Umumiy tilshunoslik kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: khdilnozm@gmail.com

Annotatsiya. O'zbek tili turkiy tillar oilasining qarluq guruhiga mansub bo'lib, Markaziy Osiyo hududida shakllangan. Hududning geografik joylashuvi, savdo yo'llari, siyosiy tuzumlarning almashinuvi, din va madaniyatning o'zgarishi natijasida o'zbek tili boshqa tillar bilan doimo yaqin kontaktda

Kalit so'zlar: o'zlashma so'zlar, fonetik moslashuv, kalkalash, semantik o'zlashish, arabcha qatlam, forsha qatlam, ruscha terminologiya, inglizcha globalizm, til kontakti, lingvistik o'zgarish, etimologik qatlam, tarixiy aloqa.

O'zbek tili turkiy tillar oilasining qarluq guruhiga mansub bo'lib, Markaziy Osiyo hududida shakllangan. Hududning geografik joylashuvi, savdo yo'llari, siyosiy tuzumlarning almashinuvi, din va madaniyatning o'zgarishi natijasida o'zbek tili boshqa tillar bilan doimo yaqin kontaktda bo'lgan.

Tarixiy bosqichlar:

A) Qadimgi davr (mil. avv. – VII asr): Turkiy qabilalar o'z ichki til aloqalari orqali so'z boyligini shakllantirgan; So'g'd (iranacha) tilidan ilk o'zlashmalar: bozor, dehqon, ko'prik, savdo.

B) Arab xalifaligi davri (VIII–X asr): Islom dini kirib kelishi bilan arab tili ilm-fan, din, maorif tili sifatida ustunlik qiladi; Natijada o'zbek tiliga arabcha terminlar juda katta ko'lamda kiradi.

C) Fors-tojik madaniyatining gullab-yashnashi (X–XIV asr): Movarounnahr adabiyoti, saroy tilida fors-tojik tili hukmron bo'ladi; Kundalik hayot, adabiyot, san'atga oid minglab so'zlar o'zbekchaga kiradi;

D) Turk imperiyalari davri (XIV–XVI asr): Chig'atoy adabiy tili arab-fors unsurlarining uyg'unlashuvi bilan rivojlanadi; Navoiy, Bobur asarlarida o'zlashmalar ko'pligi ko'zga tashlanadi.

E) Rossiya imperiyasi va Sovet davri (XIX–XX asr): Siyosat, texnika, fan, ishlab chiqarish sohalarida ruscha o'zlashmalar kiradi;

F) XXI asr – global ingliz tili ta'siri: Raqamli texnologiyalar, internet, biznes, media bo'yicha inglizcha so'zlar kiritilmoqda.

O'zlashma so'zlar va o'zlashtirishning asosiy yo'llari

O'zbek tilidagi o'zlashmalar to'rt asosiy usul bilan kiradi:

1) To'g'ridan-to'g'ri o'zlashish. So'z asl shaklida qabul qilinadi.

Misollar: kompyuter, printer, metro, taxi, video, internet, marketing.

2) Fonetik-morfologik moslashuv. So'z o'zbekcha talaffuzga moslanadi.

Misollar: kitāb → kitob, dār → dor, telefon → telefon (ruscha talaffuz orqali), marketing → маркетинг.

3) Semantik o'zlashish (ma'no kengayishi). O'zbekcha mavjud so'zga yangi ma'no qo'shiladi.

Misollar: tarmoq – an'anaviy “to'r” ma'nosi → “internet network”; oyna – oynavand narsa → “kompyuter oyna (window)”.

4) Kalkalash (soʻzma-soʻz tarjima)

Misollar: quyosh batareyasi — “solar battery”, boshqaruv pulti — “control panel”, kelajak rejalashtirish — “future planning”.

Arab va fors-tojik tillarining lingvistik taʼsiri (VIII–XIV asrlar)

Arab tilining asosiy taʼsir sohalari: Din: namoz, roʻza, imon, adab, duo

- Ilm-fan: mantiq, tarix, maqsad, mavzu, taʼlim, muammo
- Idoraviy va abstrakt tushunchalar: adolat, sabr, amal, sabab, natija

Arabcha soʻzlar oʻzbek tilining ilmiy va diniy-registerini deyarli toʻliq shakllantirgan.

Fors-tojik tilining taʼsiri: Forscha soʻzlar kundalik hayotga chuqur singib ketgan.

Kundalik soʻzlar: rang, koʻcha, daryo, bozor, sabzi, qalam, daftar, osh, tuxum

Madaniy va adabiy soʻzlar: maishat, jamiyat, mahorat, fasl, sheʼr, gulshan, gulzor, bogʻbon.

Ot soʻz turkumida: bemor, mehmon, bodom, anor, mayda-chuyda, boʻston

Feʼllar: taʼmirlash, boshqarish, tartibga solish

Fors-tojik tili oʻzbek tilining estetik, adabiy va kundalik qatlamini boyitgan.

Rus va Yevropa tillarining taʼsiri (XIX–XX asr). Rus tili orqali kirgan soʻzlar koʻproq texnika, sanoat, siyosiy boshqaruv, ilm-fan sohalariga tegishli.

Texnika va ishlab chiqarish: zavod, fabrik, traktor, motor, stanok, detal, generator.

Jamiyat va boshqaruv: direktor, pasport, komissiya, oblast, rayon, uchastka

Taʼlim va fan: fizika, matematika, biologiya, grammatika, priroda

Yevropa tillaridan ruscha orqali kirgan soʻzlar: biblioteka (yunoncha), teatr (yunoncha), bank (italyancha), universitet (lotincha), muzey (yunoncha).

Rus tilining taʼsiri ancha tizimli boʻlib, terminologiyaning 60–70 % qismi shu qatlamga mansub.

Ingliz tilining zamonaviy taʼsiri (XXI asr). Globalizatsiya, internet va IT sohalari inglizcha oʻzlashmalarni keskin koʻpaytirdi.

IT va texnologiya: smartfon, internet, online, offline, server, blog, chat, content.

Biznes va marketing: startup, marketing, brend, menedjer, trening, consulting.

Media va koʻngilochar soha: like (layk), follower (followerlar), post, story, trend

Inglizcha feʼllarning oʻzbekchaga moslashuvi: chatlashmoq, skrollamoq, zoomlashmoq

Bu jarayon oʻzbek tilining zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarini qondiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. — Toshkent: Oʻzbekiston Milliy universiteti nashriyoti.

2. “Oʻzbek tilining izohli lugʻati” (5 jildlik). — Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.

3. “Oʻzbek tilining etimologik lugʻati”, Oʻzbekiston FA. — Toshkent, 2010–2018.

4. Johanson, L. Contact-induced linguistic change in Turkic languages. — Oxford University Press, 2002.

5. Comrie, B. The Languages of the Soviet Union. — Cambridge University, 1981.

6. Doerfer, G. Türkische und mongolische Lehnwörter. — Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

7. Bozorov O., Mengliyev B. Umumiy tilshunoslik. — Toshkent: Fan nashriyoti.